

Perényi Roland

„Beteg szerelem” – a *queer* szubkultúra a rendőri és a sajtódiskurzusban a 20. század első felében

A modern brit nagyvárosok szexuális kultúráját kutató Matt Houlbrook *Queer London* című munkájában hangsúlyozta, hogy a homoszexualitás tipikusan urbánus (szub)kultúra, a nagyvároshoz, az urbanizáció folyamatához kötődő jelenség.¹ A 20. század elejére az urbanizáció hatására addig soha nem látott módon alakultak át a szexualitás kifejeződési formái, a szexuális szerepek, s egyúttal mindezen jelenségek társadalmi megítélése is jelentős változáson ment keresztül. A modern nagyváros teret és lehetőséget adott a szexualitás különböző formáinak kibontakozására, s egyúttal anonimitást biztosított, menekülési utat nyitott a társadalmi kontroll elől. Ezzel párhuzamosan a modern metropolisz a szexualitás tudományos értelmezésének, illetve hatósági megfigyelésének és kontrolljának új módozatait teremtette meg.

Tanulmányunk a szexuális másságról alkotott kép főbb vonásait kísérli meg bemutatni a 20. század első felének Budapestjén, a sajtó, valamint a rendőri szakirodalom alapján.² Mivel a vizsgált korszakban az 1878-ban megalkotott V. törvénycikk 241. paragrafusá kizárólag a férfiak közötti szexuális kapcsolatokat kriminalizálta – a büntetőtörvénykönyv értelmében a „férfiak közötti fajtalanság [...] a természet elleni fajtalanság vétségét képezi, és egy évig terjedő fogházzal büntetendő”³ –, ezért vizsgálatunkat az ennek köszönhetően jobban dokumentált férfi homoszexualitásra koncentráltuk.

A modern nagyváros állandó változásából következően a homoszexualitáshoz kötődő viselkedésminták, megjelenési formák és kulturális gyakorlatok is folyamatos átalakulásban vannak. A városi homoszexuális szubkultúra már a 20. század elején is rendkívül sokszínű, összetett volt, számos különböző altípussal.⁴ A szubkultúra ezen összetettsége – amint azt a későbbiekben is látni fogjuk

¹ Houlbrook 2006: 1–15. Yorick Smaal ezzel szemben az ausztráliai Queensland homoszexuális szubkultúráját vizsgáló tanulmányában felhívja a figyelmet arra, hogy a férfiak által dominált, a kemény kétkézi munka által meghatározott rurális környezetben is megfigyelhető a homoszexuális identitás és szexuális praktikák jelenléte (Smaal 2007).

² Tanulmányunkban nem foglalkoztunk a Tanácsköztársaság rövid időszakával, amely ugyan átmeneti cezúrát jelentett a homoszexualitással kapcsolatos jogi és kriminológiai felfogás terén, de nem volt hosszú távú hatással a kérdésre. A Tanácsköztársaság időszakához: Kurimay 2012: 152–206.

³ <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5799> – utolsó letöltés: 2016. október 31.

⁴ Houlbrook 2006: 1–15.

– nem csupán a témát vizsgáló történész számára nyilvánvaló, már a korabeli elemzők is megfigyelték a jelenséget. Bár tanulmányunk keretein belül ezt az összetettséget nincs módunkban részletesen bemutatni, a későbbiekben – ismét Matt Houlbrookra hivatkozva – gyakran fogjuk használni a *queer* kifejezést is, amely e szubkultúra sokszínűségét hivatott kifejezni. Houlbrook munkájában éppen a *queer* kifejezéssel hangsúlyozza azt, hogy a homoszexuális szubkultúrán belül számos altípus figyelhető meg – ami egyúttal nagymértékben összefügg az egyes személyek társadalmi hovatartozásával is. Eszerint megkülönböztetendők a nőiesen öltözködő férfiak, az úgynevezett *queanek*,⁵ valamint az ennek radikálisabb megjelenési formáját képviselő, magukat nőnek sminkelő és női ruhát viselő (szexuális beállítottságukat tekintve azonban mégsem mindig homoszexuális) férfiak, az úgynevezett *drag queanek*; a mindkét nemmel szexuális kapcsolatot létesítő, egyébként a társadalom által „normálisnak” tekintett – sokszor heteroszexuális házasságban élő – férfiak; a középosztálybeli homoszexuálisok, akik kifejezetten az alsóbb társadalmi csoportokból választanak maguknak szexuális partnert vagy éppen a testüket a megélhetés érdekében áruba bocsátó heteroszexuális férfi prostituáltak is. A *queer* kifejezés ugyanakkor magában foglalja a homoszexualitásnak azon megjelenési formáit is, amelyek csupán átmeneti (homo)szexuális identitást képviselnek, és ebből kifolyólag egy-egy életciklushoz vagy konkrét térformációhoz (például katonaság, börtönbüntetés, bentlakásos iskola) kötődnek.

A 20. század elejére Budapestet a közvélemény és a politika egyaránt bűnös, erkölcstelen városnak bélyegezte, ahol burjánzott a prostitúció és az immoralitás, s a társadalom ezen „betegséget” közé sorolták az azonos neműek közötti szexuális kapcsolatokat is. A sokak által túlságosan erőltetettnek, mesterségesen gerjesztettnek tekintett urbanizációnak megvoltak az árnyoldalai; a városi társadalomra jellemző ellentétek, a nagyvárosi lét válságjelei hamar jelentkeztek Budapesten is. Ennek megfelelően a közvéleményt a város iránt érzett csodálat mellett egyre inkább áthatotta a fennálló viszonyok bírálata is. Erre jó példa Brichta Kálmán 1891-ben (nota bene, Budapest ekkor még nincs húszéves!) megjelent, *Budapestnek vesznie kell!* című röpirata, amely elsősorban a város morális romlottsága, a szexuális kicsapongások ellen indított támadást.

Amint azt a tanulmány címével is jeleztük, a homoszexualitással kapcsolatos diskurzust ebben az időszakban a téma fokozatos medikalizálódása jellemzi: a homoszexualitást gyógyítható és gyógyítandó betegséggként, perverzióként értelmezték. Ennek a felfogásnak a megjelenését, illetve sajátosságait igyekszünk tanulmányunkban bemutatni.⁶ E folyamat egyik jellegzetessége, hogy miközben

⁵ Jóllehet ebben az értelemben mára már csak a *queen* kifejezés használatos, a 20. század első felében a *'queen'* és a *'quean'* (középngang rosszhírű nő, prostituált) alak egyaránt bevett volt. Houlbrook – Eric Partridge, a korabeli nyelvállapotokat tükröző *A Dictionary of Slang and Unconventional English* (1937) és *Dictionary of the Underworld* (1949) című munkái alapján – könyvében a *quean* írásmódot használja mérvadóként.

⁶ A homoszexualitás medikalizálódásához: Kórász 2013.

a sajtó-, valamint a rendőri diskurzus előszeretettel kölcsönzött az orvostudományból vett fogalmakat a nagyvárosi társadalmi problémák leírásához, a századfordulőig ennek még csupán stilisztikai szerepe volt, a szexuális másság tudományos alapon medikalizált ábrázolása csak az 1900-as évekre vált általánossá.

Az írás elsődleges forrását a rendőrségi irományok, főkapitányi jelentések, rendőri szakkönyvek, valamint a sajtóban megjelent cikkek jelentik.⁷ A korabeli napisajtóban általában három különböző formában artikulálódhatott a homoszexualitás kérdése. A leggyakrabban bűncselekmények – rágalmozási, zsarolási ügyek, rablások, gyilkosságok – áldozataként vagy szerelmi bánat miatt öngyilkosságot elkövető szerencsétlenként jelenik meg a homoszexuális férfi. Ennél jóval ritkábban fordulnak elő olyan bűnesetek, amelyeknél az elkövető – és ilyenkor legtöbbször az áldozat is – homoszexuális, s végül a legritkábban foglalkozott a sajtó általában véve, konkrét esettől függetlenül a szexuális másság kérdésével. Tanulmányunkban mindhárom esetre hozunk példát.

A napisajtó mellett elsősorban a sajtódiskurzushoz szorosan kapcsolódó, ám éppen ebben a korszakban önálló műfajként megjelenő, a nagyvárosi társadalom árnyoldalait bemutató riportkönyvekre és lektűrirodalomra támaszkodtunk.

A KORABELI SAJTÓ ÉS A RENDŐRSÉG VISZONYA

A rendőrség és a sajtó esetében látszólag két eltérő, egymástól függetlenül működő, sőt, első pillantásra ellentétes érdekeket képviselő intézményről van szó. A források alapján egyértelműen kimutatható, hogy a két diskurzus a századfordulőtől – eltekintve a nézeteiben a hatalommal leginkább szembenálló *Népszavától* – számos párhuzamot mutat, s inkább az együttműködés, mint a konfliktus figyelhető meg a két terület között. Ennek az együttműködésnek számos oka van, de elsősorban annak köszönhető, hogy a sajtó számára a város közbiztonságával kapcsolatos egyik legfőbb információforrás maga a rendőrség, azon belül is a rendőri sajtóiroda volt.⁸

Míg a rendőrség és a sajtó viszonyát a századfordulón még inkább a távolságtartás, illetve a kölcsönös kritika jellemezte, addig az 1910-es évekre – köszönhetően részben a Budapesti Napilapok Rendőri Rovatvezetőinek Szindikátusa 1902-es megalakulásának, illetve a rendőri riporterek és a sajtóosztály munka-

⁷ Lásd például: Jelentés 1904. Kutatásunk során nagy segítséget jelentett az Arcanum Digitális Tudománytár adatbázisa, amely számos korabeli napilap digitalizált változatát tartalmazza. Az adatbázisban történő keresést nem könnyítette meg, hogy a vizsgált korszakban még nem volt az azonos neműek közötti szexuális kapcsolatoknak általánosan elfogadott elnevezése, így a keresést több, a témához kötődő kulcsszóval (és persze ezek különböző írásmódjaival) – így például szodómia, urning, fajtalankodás, buzeráns, perverz –, valamint a korszak során egyre inkább bevetté váló homoszexuális kifejezéssel folytattuk le. A kulcsszavakra történő keresésen túlmenően számos, más forrásban talált nyomon haladva sikerült újabb esetekre bukkanni az adatbázisban. A homoszexuális fogalmának megjelenéséhez: Takács 2003.

⁸ Erről bővebben: Perényi 2012: 206–208.

társai közötti szoros munkakapcsolatoknak – a rendőrség mintha nyitottabbá vált volna a nyilvánosság felé.⁹ Az *A 60 éves magyar rendőrség* című jubileumi kötet így fogalmazza meg a rendőrség és a sajtó viszonyának ezen átalakulását: „A rendőrség és a sajtó együttműködése a legrégebb időktől napjainkig, fokozatos fejlődésen ment keresztül, hogy a kezdetben volt ráutaltság kapcsolatából a mai, hivatalos kapcsolat mellett, valóságos baráti viszonyra emelkedett.”¹⁰

A rendőrség és a sajtó együttműködésének iskolapéldája a riporter Tábori Kornél, valamint a rendőri sajtóosztály vezetője, Székely Vladimir között fennálló, hosszú évekig tartó munkakapcsolat, melynek köszönhetően számos olyan riportkönyv született, amelyek a mai napig meghatározzák a századfordulós Budapest árnyoldalairól alkotott képünket.

A HOMOSZEXUALITÁS RENDŐRI FELÜGYELETE

A professzionális rendőrség már a kezdetektől fogva törekedett arra, hogy a közbiztonságra potenciálisan veszélyes társadalmi elemeket megismerje és regisztrálja. A bűnügyi nyilvántartók, különböző névjegyzékek, és bizonyos mértékig a rendőri statisztikák is ezt a célt szolgálták. A homoszexualitás kapcsán utóbbiak még a kortárs elemzők számára sem tették lehetővé a büntetőtörvénykönyvben „szemérem elleni fajtalanság” elnevezéssel illetett vétségek elemzését, mivel ezeket más szemérem elleni bűntettekkel egybeolvasztva kezelték az adatsorok. Ha statisztikailag nem is próbálták meg regisztrálni a hatóságok kifejezetten a homoszexuális miliőt – erre feltehetően azért sem nagyon volt igény, mert viszonylag alacsony lehetett a „szemérem elleni fajtalanság” miatt letartóztatottak, s még ennél is kevesebb az emiatt elítéltek száma –, számos jel utal arra, hogy a rendőrség feltehetően a bűnügyi nyilvántartó rendszer létrejöttével egy időben igyekezett valamilyen módon megfigyelni és rendszerbe foglalni a *queer* szubkultúrát.

A rendőrségi nyilvántartásokban a szexuális másság – ha csak érintőlegesen is – először az 1896-os millenniumi ünnepségek előtt a rendőrség által két kötetben kiadott, *A rovott egyének rövid személyleírással ellátott betűsoros névjegyzéke* címet viselő listán jelent meg. A névjegyzékben szereplő több mint 13 000, a budapesti ünnepségek közbiztonságára potenciális veszélyt jelentő személy közül kettőnél a megijezés rovatban a *buzeráns* kitéltet olvashatjuk.¹¹

⁹ Ennek egyik legjobb példája az 1914-es „Mágnás Elza-ügy”, melynek kapcsán először fordult elő, hogy a rendőrség a sajtót, illetve a sajtón keresztül a széles nyilvánosságot is bevonta a nyomozati munkába azzal, hogy nyilvánosságra hozta a budai Duna-parton felfedezett ismeretlen női holttestről készült helyszíni fotókat. Az eset sajtótörténeti vonatkozásaihoz: Zelei 2014.

¹⁰ Borbély–Kapy (szerk.) 1942: 211.

¹¹ A két „rovott múltú” a Wächter János Frigyes Károly Miksa néven szereplő, a németországi Wurzenből származó 24 éves, borbély foglalkozású sebtolvaj, valamint a szentpétervári illetőségű, 34 éves csaló eredeti foglalkozását tekintve nyelvtanító Bollinger Károly Ágoston Adolf. A névjegyzékről bővebben: Perényi 2005.

Elsőként Kurimay Anita hívta fel a figyelmet doktori disszertációjában a homoszexuálisokat nyilvántartó rendőrségi lista létezésére, amely azonban mára megsemmisült – vagy legalábbis lappang. Közvetett módon mégis kihámozható néhány információ a nyilvántartás összetételéről. Tanulmányunknak nem témája e nyilvántartás részletes bemutatása, ezzel kapcsolatban Takács Judit részletes elemzése jelen számban olvasható.¹² Néhány közvetett információt azonban érdemes kiemelni a listával kapcsolatban, ami alapján arra következtethetünk, hogy a *queerekről* vezetett nyilvántartás, illetve annak gyakorlati alkalmazása sem a sajtó, sem a nagyközönség számára nem maradt titok.

1932-ben például *A Város* című „várospolitikai és közgazdasági” hetilap egy, később részletesebben bemutatandó cikkében szót ejt a nyilvántartásról is. A cikk ismeretlen szerzője kifogásolja, hogy a hatóságoknak „*még arra sincs törvényes rendelkezés alapján módjuk, hogy ezeket az embereket nyilvántartsák*”. „A bünygyi gyakorlat azonban azt mutatta, hogy lehetetlen ilyen nyilvántartó nélkül a bűnygyek egész sorában eredményes nyomozást folytatni, s így a *célszerűség megteremtette a nyilvántartást*” – folytatódik a cikk, amely azért hangsúlyozza, hogy a rendőrség a lehető legdiszkrétebben kezeli a nyilvántartást, aminek köszönhetően „*a fővárosban szinte legendák keringenek egyrészt a nyilvántartottak számáról, másrészt azokról a nevekről, amelyek ebben szerepelnek*”.¹³

A neves detektív, Nemes Sándor 1944-ben megjelent, *Gyakorlati nyomozás* című monumentális munkájában több, homoszexuálisok sérelmére elkövetett bűncselekményt dolgozott fel. Könyvéből kiderül az is, hogy a rendőrség szervezetén belül működött egy külön „homoszexuális csoport” is, melynek vezetője Róna Ernő, helyette pedig Cár István volt.¹⁴ Erre a csoportra hivatkozik *A Város* imént idézett cikke is, amely kiemeli, hogy a detektívek „minden egyes esetben megkísérlik a rábeszélést”, a legtöbbször azonban „oly szemtelen viszszautasításban van részük, hogy csak a legnagyobb önuralommal tudnak uralkodni magukon”.¹⁵ Egy másik, a *Detektív* című hetilapban megjelent cikkből ugyanakkor az is kiderül, hogy a rendőrség már az 1920-as években is kiemelt figyelmet szentelt a *queer* szubkultúrának. A vezetője, Bak Sándor detektív főfelügyelő után csak Bak-csoportként emlegetett nyomozócsoport a kártyajátékosok felügyelete mellett a „beteges hajlamú férfiak” megfigyelésével is foglalkozott.¹⁶

A detektívek gyakran végezték munkájukat álruhában. Ezt a módszert nem csupán bűnbandák vagy kártyabarlangok megfigyelésére és felszámolására alkal-

¹² Takács 2016.

¹³ Szerelmi ügynökök, homoszexuális apacsok garázdálkodnak a főváros szívében. *A Város* 1932. január 23. 1–2. (Kiemelések az eredetiben.)

¹⁴ Nemes 1944: 381. Eszenyi Miklós szerint, miután a két világháború között csak ritkán alkalmazták a 241.§-t, ezért Cárról „semmi rosszat nem mondtak a homoszexuális legendárium lapjai” (Eszenyi 2006: 75).

¹⁵ Szerelmi ügynökök, homoszexuális apacsok garázdálkodnak a főváros szívében. *A Város* 1932. január 23. 1–2.

¹⁶ Küzdelem a világvárosi bűnök ellen. *Detektív* 1921. augusztus 24. 1–2.

1. kép

Női ruhás detektívek

Forrás: Borbély–Kapy (szerk.) 1942.

mazták, hanem a *queer* szubkultúra megfigyelésére is.¹⁷ Nemes Sándor egy konkrét esetet is leír könyvében, amelynek során Püspöki Sándor detektív főfelügyelő női ruhában jelent meg egy bárban, amelyről köztudott volt, hogy azt számos *queer* látogatja. Püspököt rövid idő múlva egy másik női ruhás férfi környezte meg, aki „hevesen udvarolni kezdett neki”, majd felkérte egy tánra az álruhás detektívet, s ezután a lakására invitálta a következőkkel: „A fülébe duruzsolta, hogy következő hét péntek estéjén a lakásán feketemisést rendez, melyen sok előkelőség fog megjelenni.”¹⁸ A főfelügyelő természetesen élt a lehetőséggel, és a „feketemisén” sikerült is azonosítania számos olyan „beteges hajlamú férfit és kibicsaklott idegzetű nőt”, akit korábbi nyomozása során már látott az inkriminált bárban. Az ominózus „feketemisén” a házigazda ostromolni kezdte a detektívet, aki természetesen ellenállt, s a dulakodás közben Püspöki lelepleződött (arról, hogy miképpen, nem tudósít Nemes Sándor). A feldühödött házigazda erre fojtogatni kezdte a felügyelőt, de az egy „dsiu-dsicu fogással” leterítette támadóját, majd gyorsan távozott a lakásból. Ezt követően Püspöki leadta a detektívfőnöknél a „feketemisén” felismert emberek listáját, majd a második ilyen esemény során a rendőrség rajtaütött a társaságon, s többek között Püspöki „udvarlóját” is letartóztatta.¹⁹

¹⁷ „Női ruhába öltözött detektívek egyébként már sokszor értek el fontos nyomozási eredményeket. Például így sikerült leleplezniök sikkasztókat, beteges hajlamú embereket, akik mulatóhelyiségekben, a lóversenytéren és másutt jelentek meg és egyébként nem lehetett volna a közéletükbe férközni” (Nemes 1944: 664).

¹⁸ Nemes 1944: 664.

¹⁹ Nemes 1944: 665.

A detektív tehát egyfajta *agent provocateur*ként lépett fel azzal, hogy áluhát öltött, s így a nyomozás érdekében bizonyos értelemben maga is felvette a *queer* szerepét. Egy ehhez hasonló esetet dokumentált Matt Houlbrook is Londonban: 1927-ben a rendőrség vizsgálatot indított egy Reginald Handford nevű rendőr ellen, aki nyilvános WC-kben állított csapdát a partnert kereső férfiaknak. Handford – aki a rendőrségi iratok tanúsága szerint 18 hónap alatt 15 *queer* férfit tartóztatott le – egy általa rendszeresen megfigyelt nyilvános WC-ben egy világháborús hősnak számító iskolamesterrel szemben intézkedett, s az ügy kapcsán kitörő botrány megkérdőjelezte az addigi rendőri gyakorlatot. Az eset nyomán a londoni rendőrség megszigorította az ilyen típusú esetekhez kötődő rendőri eljárások felügyeletét.²⁰ Budapesten nem tudunk hasonló belső vizsgálatról, ahogy arról sem, hogy mi lett végül a razzia során letartóztatott vendégek sorsa. Más források is utalnak viszont arra, hogy az ehhez hasonló, áluhás, a milióbe beépülő nyomozások nem voltak ritkák. Ezt erősíti meg egy, a nyomozókat női ruhában ábrázoló fotó is, amelyet a rendőrség jubileumi kötetében publikáltak. A hatóságok mellett természetesen a sajtó is igyekezett feltárni a nagyvárosi szubkultúrák ezen mélyrétegeit. Miután azonban a *queer* milió meglehetősen zárt volt, olykor különleges módszerekhez kellett fordulni a „beteges hajlamúak” megismeréséhez.

EGY SAJÁTOS KÍSÉRLET A QUEER SZUBKULTÚRA MEGISMERÉSÉRE

A Nádas Sándor által alapított *Pesti Futár* a korszak egyik jellegzetes bulvárterméke volt. A lap különleges módszerrel igyekezett megismerni a normától eltérő szexuális életet élő városlakókat. 1908-ban a szexuális tartalmú hirdetései miatt gyakran kritizált *Pesti Hírlap*ban „igen érdekes és izgató apró hirdetéseket” adtak fel.²¹ A kétértelműen megfogalmazott hirdetések nagy részét ugyan nők nevében jelentették meg, de akadt köztük homoszexuális tartalmú is. Utóbbi a *Pesti Hírlap* 1907. december 18-i számában olvasható: „Intelligens, megértő barátot keres finom-lelkű művész. Leveleket kérek »UNOM AZ ASSZONYT« jelígre.”²²

„Sejtettük, éreztük, hogy itt nagy, emberfölötti titkok vannak eltemetve, amelyekből egész közlőnk, úgyszólván egy lépésről szemléljük, hogy tulajdonképpen mi minden történik Budapesten, hogy kik és mifajta emberek közt élünk, kikkel lakunk egy házban, kikkel iszunk egy csészéből fekete kávé és egy pohárból vizet” – így foglalja össze a cikk szerzője, feltehetően maga Nádas Sándor, a riport célját.²³ A riportert „nagy társadalmi razzianak” nevezi a kísérletet, s egyúttal a maga módján „medikalizálja” is munkamódszerét: „mintha egy éles késsel felboncoltuk volna Budapestet, hogy belenézünk a gyomrába”.²⁴

²⁰ Houlbrook 2006: 39–135.

²¹ *Pesti Futár* 1908. május 7. 3–10.

²² *Pesti Hírlap* 1907. december 18. 32.

²³ *Pesti Futár* 1908. május 7. 3–10.

²⁴ *Pesti Futár* 1908. május 7. 3–10.

A rendhagyó „kutatás” eredményeit több részletben, a *Pesti Hírlap* kiadójára, a Légrády Testvérek Nyomdai Műintézetére nézve meglehetősen inszINUÁLÓ módon, a lapkiadóra bordélyházként utaló *Maison Légrády* (a budapesti bordélyházaknak gyakran volt francia nevük, a Magyar utcai bordélyházat például *Maison Fridaként* is emlegették) cím alatt közölte a *Pesti Futár*. Bár a cikkíró szerint a hirdetésre „százszámra” érkező válaszlevelek nagy részét nem lehetett közölni, „annyira szemérmetlenek és ízléstelenek” voltak, néhány ilyen „válaszlevelet” mégis teljes egészében lehozott a lap. Bár a levelek hitelességét az azokat elemző történésznek nincs már módja ellenőrizni, s erős a kétely eredetiségükkel kapcsolatban, a *queerekkel* foglalkozó sajtódiskurzus elemzése szempontjából ez nem is feltétlenül releváns. Érdekes néhány, a hirdetésre „beküldött” szöveget teljes egészében idézni, mivel azok jól mutatják a társadalmi normától eltérő szexuális beállítottságú emberek ismerkedési szokásait, a szexuális másság rejtőzködő mivoltát, valamint az állandóan fenyegető üldöztetést és megbélyegzettséget.

Egy őszinte kapcsolatra vágyó *queer* például meglehetősen öntudattal vall hajlamairól és arról, hogy tartós kapcsolatra vágyik:

„Uram, még tapasztalatlan vagyok kissé, de hajlamaim őszinték. Volt már barátom, kezdő mint én, de elhagytam, mert gyáva volt és nem elégített ki. Hónapok óta pénzért vásárlom itt Pesten a barátaimat, de ez mind nem az, amit én akarok. Apróhirdetése azzal a hittel tölt el, hogy találkozásunk mind kettőnk meglegedésére szolgálna. Én csak este nyolcz óra után vagyok szabad. Máskor találkoznom lehetetlen. Így önnek kell találkáról gondoskodni. Ha én rám esne a választása, úgy »Kék-vér« jelige alatt írjon a főpostára.”²⁵

Hasonlóan őszinte, férfi-férfi közötti kapcsolatra vágyott a következő levélíró is. Írása ugyanakkor abból a szempontból is érdekes, hogy a szerző személyével kapcsolatos információknál számos, a *queerekkel* kapcsolatban gyakran előkerülő sztereotípiát (műveltség, művészszeretet, kifinomultság, érzékenység) felvonultat:

„Igen tisztelt uram! Olvasva a »Pesti Hírlap« mai számában megjelent b. kishirdetését, azt hiszem, hogy föltaláltam önben – általam rég keresett, de még eddig nem talált – igaz, őszinte rokonlelket. Szükségét érzem a mai léha, erkölcstelen és érdeket hajhászó világban, hogy nem asszony, – hanem egy igaz férfi – társaságát, barátságát, tanácsát magamnak megnyerjem és kiérdemeljem. Személyemről annyit jegyzek meg, hogy 28 éves, érettségizett, a hivatalnok pályán működő fiatalember vagyok, ki a művészetet imádjá. Becses levelét a budapesti főpostára, post restante, a következő jeligére kérem: »Ars longa, vita brevit« [sic!]. Addig is maradok tisztelettel. Ismeretlen.”²⁶

²⁵ Maison Légrády. *Pesti Futár* 1908. május 21. 18.

²⁶ Maison Légrády. *Pesti Futár* 1908. május 21. 18.

Egy másik, a társkereső „inzerátra” leadott jelentkező levélből már egy tapasztaltabb, feltehetően inkább csupán szexuális kapcsolatra vágyó *queer* alakja rajzolódik ki, aki nyilván jól ismerhette a jellegzetes fővárosi találkahelyeket:

„Olvastam apróhirdetését. Ha komolyan gondolja, amit közzétett, úgy csüörtök este hat és hét között legyen a Kazinczy-utcai fürdő előtt. Néhány percnyi várakozással megalapíthatja egész élete szerencséjét és gondtalan jó életet biztosíthat magának.”²⁷

Végül érdemes idézni azt a levelet is, amelynek szerzője a homoszexuális szubkultúra jó ismerője lehetett, hiszen felismerte a hirdetésben a riporter által állított csapdát:

„Félek, hogy ön valami ellenség, aki ezen az úton próbál szerencsét. Ha igaz, akkor legyen átkozott. Ha tényleg testvér, akkor rövidesen találkozni fogunk. Én Budapesten minden férfit ismerek, aki számításba jöhet. Azt hiszem, hogy ön, tisztelt »Unom az asszonyt«, senki más, mint egy ügyes detektív! Vörös!”²⁸

Amint azt a későbbiekben is látni fogjuk, a homoszexualitás témája gyakran felbukkant a *Pesti Futár* hasábjain; Nádast, a *Nap* egykori rendőri riporterét láthatóan élénken foglalkoztatta a főváros erkölcsi élete, s azon belül is a *queer* szubkultúra.

1908 – A FORDULAT ÉVE?

Számos jel utal arra, hogy Magyarországon, és különösen Budapesten az 1908-as év komoly változást hozott a kulturális és a társadalmi élet legkülönbözőbb területein. Ebben az időszakban figyelhető meg egyfajta szemléletváltás a szociális kérdések kezelése terén.²⁹ A társadalompolitikán belül tetten érhetőek olyan változások, amelyek egyrészt a társadalmi konfliktusok kiéleződésének kényszere alatt, másrészt pedig a korszakban megjelenő tudományos elméletek hatására következtek be. Ennek köszönhető többek között, hogy az érdeemes és érdemtelen szegények dichotómiáján alapuló jótékonykodást a modern szociálpolitika irányába mutató intézkedések váltották fel, de ebbe a körbe sorolhatjuk a gyermekvédelemben vagy éppen a büntetőpolitikában hozott intézkedéseket is.³⁰ A „fordulat” az élet számos más területén is megfigyelhető, elég, ha csak a *Nyugat*

²⁷ Maison Légrády. *Pesti Futár* 1908. május 21. 18.

²⁸ Maison Légrády. *Pesti Futár* 1908. május 21. 18.

²⁹ Bihari Péter az 1905–1906-os évhez, az ellenzéki koalíció győzelméhez, valamint az ennek hatására erőteljesebben artikulálódó szocialista és radikális irányzatokhoz, és ezzel párhuzamosan a modern tömegkultúra átalakulásához köti a „megkésített századvéget” (Bihari 2008: 24–31).

³⁰ Lásd például: Gyáni 1998. A büntetőpolitika reformjához: Perényi 2012: 86–97.

és a Bárczy István polgármester köréhez köthető *Városi Szemle* beindulására vagy éppen a Bárczy-féle kislakás- és iskolaépítési program felfutására gondolunk.

Úgy tűnik, hogy a homoszexualitás értelmezése szempontjából is egyfajta fordulatot jelentett az 1908-as év. E fordulat egyik konkrét oka egy komoly nemzetközi sajtóvisszhangot keltő németországi botrány volt. Mielőtt azonban rátérnénk ennek bemutatására, érdemes egy korábbi, ugyancsak nemzetközi visszhangot kapott eset, Oscar Wilde 1895-ös botrányos bebörtönzése hatására a sajtó által reflektorfénybe helyezett magyarországi ügyet említenünk, amely – összevetve a később tárgyalandó másik bűnüggyel – jól mutatja azt a változást, ami a homoszexualitás felfogása terén lezajlott a két esemény között eltelt alig másfél évtizedben.

A 19. század végének egyik legnagyobb szenzációja volt az ellenzéki vezér, Takáts Zoltán ügyvéd esete. Az ifjú ügyvéd, aki fényes politikai karrierre számíthatott, de költekező életmódot folytatott, az 1893-ban a Leszámítoló Bankból elsikkasztott, közel egymillió összegből – a sikkasztást elkövető egyik banktisztviselő vallomása szerint – 200 000 forintot kapott, amit aztán Monte Carlóban el is játszott. Letartóztatásakor ráadásul nagy mennyiségű hamis pénz találtak Takátsnál, így az ügy kapcsán a rendőrségnek egy pénzhamisító társaságot is sikerült lelepleznie, amely százforintos bankjegyeket gyártott.³¹ Takáts a bírósági tárgyaláson igyekezett beszámíthatatlanságát bizonyítani, s többek között arra hivatkozott, hogy a banki sikkasztás egyik elkövetőjével, Berecz Antallal „perverz viszonyt” folytatott.³² A tárgyalásról beszámoló *Budapesti Hírlap* szerint a bíróság megpróbálta a vádlott vallomását elterelni erről a vonalról: „Mindenki azt hitte, hogy az utolsó percben föllobban a szerencsétlenben az önérzet egy kis szikrája és visszariad attól, hogy még több szennyet kenjen magára. Takátsból kihalt minden morális érzés, nem riasztotta vissza, hogy mellette ül anyja, előtte ülnek egykori ismerősei, tovább fűzte undok meséjét, hidegen vádolta magát a legocsmányabb bűnnel [...]”³³ Takátsnak mindenesetre annyit sikerült elérnie, hogy a bíróság a továbbiakban zárt ajtók mögött folytatta meghallgatását.

Az orvosszakértők mindössze annyit állapítottak meg, hogy bár Takáts „ingerlékeny, izgatott ember, különösen, ha a rendőrségről van szó”, azonban sem elmezavarban, sem „öntudatlanságban” nem szenved. A vádlott ezt követően megkérdőjelezte a törvényszéki orvosok véleményét, s elmondta az ekkor már zárt tárgyaláson, hogy „szexuális perverzítésben” szenved.³⁴ A szakértők ezzel

³¹ Borbély–Kapy (szerk.) 1942: 310–311.

³² Nem ez volt az egyetlen olyan sikkasztási ügy, amelyben a homoszexualitás szerepet kapott. 1912-ben a Magyar Pénzintézetek Központi Hitelbankjának egyik bankszolgája 5000 koronát sikkasztott, amit három homoszexuális társával elköltött, többek között női ruhákra (A homoszexuális sikkasztó. *Népszava* 1912. szeptember 29. 9).

³³ Takáts Zoltán pöre. *Budapesti Hírlap* 1895. november 20. 4–5.

³⁴ Állítólagos partnere, Berecz Antal, vallomásában beismerte, hogy Takáts a szembesítéskor hasonló tanácsolt: „Azt mondta, hogy ha elfognak, tettessem magam bolondnak, nem lesz bántódásom” (Takáts Zoltán pöre. *Budapesti Hírlap* 1895. november 20. 4–5).

kapcsolatban is úgy nyilatkoztak, hogy „olyan szimptómát, melyből azt lehetne következtetni, hogy szexuális aberrációban szenved, nem konstatáltak nála”.³⁵

A hosszú évekig elhúzódó bírósági ügy során Takáts mindvégig igyekezett fenntartani azt az érvet, hogy perverz hajlamai korlátozták „szabad elhatározási képességét”, a rendőrségi nyomozás alapján azonban inkább arra utaltak a jelek, hogy Takáts „ezt a hajlamot csak szimulálja, hogy szükség esetében védelmére kiaknázhassa”.³⁶ Azt, hogy az egyébként házasságban élő Takáts valóban homoszexuális volt-e, vagy csupán ügyvédi rafinériájának köszönhetően fedezte fel magának az újfajta „betegséget” mint lehetséges enyhítő körülményt, utólag már lehetetlen eldönteni. Mindenesetre ez az első, általunk ismert eset, amelyben a vádlott a homoszexualitást a beszámíthatatlanság melletti érvként használta. A bíróság azonban láthatóan nem volt vevő a vádlott védekezésére, s végül hétévi fogházbüntetésre ítélték az egyetemi ifjúság egykori vezérének.

1908-ban csúcspontot ért el az a németországi eset, amely iránt a magyar sajtó is rendkívüli érdeklődést mutatott. Az Eulenburg-botrány néven ismertté vált ügy – az Oscar Wilde-féle perrel szemben – már sokkal komolyabb visszhangot kapott a hazai nyilvánosságban. A Harden-per néven is ismert eset 1906-ban robbant ki, amikor Maximilian Harden, a *Zukunft* című, II. Vilmos császárt élesen kritizáló lap kiadója támadást intézett a császár közeli barátja és bizalmasa, Philipp zu Eulenburg und Hertefeld herceg ellen annak vélelmezett homoszexualitása miatt. Harden szerint a herceg szexuális hajlamai kockázatot jelentenek az állam biztonságára, hiszen zsarolhatóvá tesznek egy a császárhoz közel álló személyt. A cikk nyomán egy több évig elhúzódó persorozat kezdődött becsületsértés és hamis tanúzás miatt. A bírósági tárgyaláson Harden megszólaltatta többek között Magnus Hirschfeldet, a neves szexológust és melegjogi aktivistát is, akinek nézeteire a magyarországi tudományos és sajtódiskurzus is gyakran hivatkozott. Az elhúzódó pereskedés végül 1909-ben zárult le, tulajdonképpen eredménytelenül, úgy, hogy a bíróság a per egyik szereplőjét sem marasztalta el.³⁷ Jórészt az Eulenburg-ügynek köszönhető, hogy Németországban komoly vita indult a porosz büntetőtörvénykönyv 175. paragrafusának – amely lényegében megegyezett a magyar törvény férfiak közötti szexuális praktikákat szankcionáló szakaszával – reformja kapcsán. A kormány ugyanis a férfi homoszexualitás dekriminalizálása helyett a lesbikus kapcsolatokat is büntetendő cselekménnyé kívánta tenni, s egyúttal szigorította volna az ilyen jellegű vétségek büntetését. A „reformra” azonban az első világháború kitörése miatt nem került sor.³⁸

Az Eulenburg-ügyről a magyarországi sajtó is részletesen beszámolt. A neves jogász, Edvi Illés Károly például a *Budapesti Hírlap* hasábjain egy hosszabb vezércikkben elemezte az eset kihatását a homoszexualitást a magyarországinál jóval

³⁵ Takáts Zoltán pöre. *Budapesti Hírlap* 1895. november 20. 4–5.

³⁶ Takács Zoltán és bűntársai. *Pesti Hírlap* 1900. szeptember 12. 17.

³⁷ Az Eulenburg/Harden-ügyről számos történelmi elemzés készült, jelen tanulmányban Norman Domeier monográfiáját használtuk (Domeier 2010).

³⁸ Kurimay 2012: 142.

szigorúbban megítélő német büntető-törvénykönyv esetleges módosítására, amelyről Németországban már régóta komoly vita zajlott.³⁹ Feltehetően az Eulenburg-botrány visszhangjának köszönhető az is, hogy a horvát származású joghallgató, Kragujevics Szpázó ügyének kiemelt figyelmet szentelt a budapesti sajtó. Ez volt egyben az első olyan eset, amely mélyebb bepillantást engedett a homoszexuálisok sajátos világába, s az esettel kapcsolatos megnyilvánulások egyúttal a homoszexualitás fel fogásának átalakulását, a szexuális másság medikalizálódásának folyamatát is jelzik.

Az ügy egy Eduard Reitz nevű bécsi könyvelő feljelentése nyomán robbant ki, aki azt állította, hogy Kragujevics ki akarta őt rabolni és meg akarta ölni.⁴⁰ A nyomozás során kiderült, hogy a joghallgatónak – aki többnyire előkelő, gazdag úriemberek társaságát kereste, ezzel finanszírozva költekező életmódját – más bűncselekményekhez is köze lehetett. Korábban Frankfurt am Mainban betöréses lopást követett el egy milliomos terhére, akivel „homosexuális barátságban” volt,⁴¹ de a hatóságok egy berlini gyilkossággal is összefüggésbe hozták Kragujevicset: egy köztudottan homoszexuális, gazdag sajtkereskedőt öltek meg a német fővárosban éppen akkoriban, amikor Kragujevics bizonyítottan a kereskedő társaságában volt.⁴² Ráadásul a gyilkos módszere – a berlini milliomost zsineggel fojtották meg – kísértetiesen hasonlított a Reitz ellen elkövetett támadás körülményeire. A rendőrség azt is feltételezte továbbá, hogy Kragujevics, aki számos európai nagyvárosban megfordult, s mindenütt gazdag *queerek* közelségét kereste, több partnerét is meglophatta, akik azonban a botránytól tartva nem jelentették fel a tolvajt. Egyébként maga Reitz is pórul járt a feljelentéssel, mivel a bécsi hatóságok ellene is eljárást indítottak, s miután beismerte, hogy homoszexuális, egy havi súlyosbított börtönre ítélték szemérem elleni fajtalanlanság miatt.⁴³

Az esetről intenzíven cikkező *Népszava* a Kragujevics-ügyet is felhasználta arra, hogy kritizálja a hatóságokat, hiszen bár a *queerek* között sok az előkelő származású, a rendőrség az „előkelő páciensek kedvéért nagy diszkrécióval” kezeli ezeket az ügyeket. Ellenben ha „egy közhuszárt és egy pincért rajtakapnak az ilyen szerelmi légyotton, azokat kiszolgáltatják a közmegevetésnek [...] igaz, hogy

2. kép

Kragujevics Szpázó

Forrás: *Tolnai Világlapja* 1909. november 21.

³⁹ Edvi Illés Károly: Eulenburg herceg. *Budapesti Hírlap* 1908. július 15. 1–2.

⁴⁰ A bécsi titok. *Népszava* 1908. szeptember 6. 5.

⁴¹ A bécsi titokzatos merénylet. *Népszava* 1908. szeptember 8. 6.

⁴² Kragulyevics bűnlajstroma. *Népszava* 1908. szeptember 12. 6–7.

⁴³ A Kragujevici-ügy. *Népszava* 1909. január 13. 7.

az előkelő szerelmesek nem a Tisza Kálmán-téren, hanem pazar kényelemmel berendezett, meghitt fészkekben találkoznak”.⁴⁴

Ennél is érdekesebb azonban a *Népszava* véleménye a homoszexualitás megítéléséről. A munkásmozgalmi lap ugyanis már a nyomozás kezdetén egyértelműen amellet foglalt állást, hogy Kragujevics szexuális beállítottsága betegségnek, a nemi élet rendellenességének tekintendő, így ennek megfelelően kell a bírósági tárgyaláson is figyelembe venni:

„A nemi élet rendellenessége az egész idegrendszer zavaros állapotával függ össze s bármily gúnyral fogadják is a régi fölfogás hívei a »bűnös ember« megbüntetése helyett a beteg, degenerált embernek megfelelő eljárás követelését, ez az irányzat előbb-utóbb győzni fog. Ha a természettudományos gondolkodás és a szocializmus átalakítja az intézményeket, akkor a börtönöket egyrészt a jogos szükségleteket kielégítő gazdasági rend, másrészt a ma még bűnösökként kezelt betegeket gyógyító intézetek fogják fölősléggé tenni.”⁴⁵

Sőt, egy későbbi cikkben már azt olvashatjuk, hogy minden bűncselekmény esetében enyhítő körülményként kellene kezelni a „betegséget”: „e kóros testi állapotot nem volna szabad figyelmen kívül hagyni akkor sem, ha az embereknek más közönséges bűncselekményeik kerülnek bírói ítélezés alá, mert hiszen még a tételes jog szerinti beszámíthatóságuk sem maradhat ettől független”.⁴⁶

A berlini gyilkosság ügyében megszüntették ugyan az eljárást, mivel nem találtak egyértelmű bizonyítékokat Kragujevics bűnösségére,⁴⁷ a bíróság végül gyilkosság és rablás kísérlete, három rendbeli lopás, valamint három rendbeli szemérem elleni fajtalanság miatt 12 év börtönre ítélte Kragujevicsét.⁴⁸ Úgy tűnik tehát, hogy az Eulenburg-botrány nemzetközi híre a magyar sajtó figyelmét is egyre inkább a *queer* szubkultúrára irányította.⁴⁹ Az ügyvel kapcsolatos megnyilvánulásokból egyértelműen kiderül, hogy a homoszexualitás felfogását már a szexuális másság betegségként való értelmezése határozta meg. A Kragujevics-ügy érdekessége azonban, hogy sem a homoszexualitást, sem pedig a törvényszéki

⁴⁴ Kragujevics Spázó. *Népszava* 1910. május 18. 8–9.

⁴⁵ Kragujevics. *Népszava* 1908. szeptember 13. 12–13.

⁴⁶ Kragujevics Spázó. *Népszava* 1909. november 18. 8–9.

⁴⁷ Ez nagymértékben annak is köszönhető, hogy – feltehetően az ügy kínos mivolta miatt – a bírósági tárgyaláson nem jelentek meg a berlini ügyvel kapcsolatos tanúk (Kragujevics Spázó. *Népszava* 1910. május 18. 8–9).

⁴⁸ Az ítéletet követően a joghallgatónak 1920-ig kellett volna letöltenie büntetését, de végül 1917-ben feltételeesen szabadlábra bocsátották a váci börtönből (<http://archives.hungaricana.hu/hu/lear/1019130/?query=Kragujevics> – utolsó letöltés: 2016. október 31.).

⁴⁹ A *Népszava* konkrét kapcsolódást is talált a két eset között: Kragujevics berlini tartózkodása alatt állítólag megismerkedett azzal a Synar gróffal, aki az Eulenburg-ügy egyik kulcsszereplője volt (Kragujevics. *Népszava* 1908. szeptember 16. 10).

szakértők által megállapított egyéb kórokokat – „beteges hajlam”, epilepszia – nem ismerte el a bíróság enyhítő körülményként.⁵⁰

Láthatjuk tehát, hogy az 1908 körüli időszakban komoly változás következett be a homoszexualitás megítélésében is. A paradigmaváltás egyik jelének tekinthető a Székely Vladimir – Tábori Kornél szerzőpáros munkássága, akik 1908-ban jelentek meg a piacon egyszerre négy riportkönyvvel, a „Bűnös Budapest-ciklusként” is számon tartott sorozattal. Ekkor jelentek meg *A bűnös Budapest, A tolvajnép titkai, Az erkölcstelen Budapest* és a *Nyomorultak, gazemberek* című kötetek. Tanulmányunk következő részében a bizonyos szempontból műfajteremtőnek is tekinthető szerzőpáros munkáit elemezzük, ami kiegészül más, a kérdéskörre vonatkozó írások bemutatásával.

QUEEREK A NAGYVÁROSRÓL SZÓLÓ RIPORTKÖNYVEKBEN

Tábori és Székely két alkalommal foglalkozott hosszabban a homoszexualitás kérdésével. 1908-ban jelent meg a *Nyomorultak, gazemberek* című kötet, ennek egyik fejezetét kifejezetten a *queer* szubkultúra bemutatásának szentelik a szerzők.⁵¹ Ezt követte feltehetően nem sokkal később – a kötetben nem szerepel ugyanis kiadási év – a kizárólag ezt a témát feldolgozó *Beteg szerelem*. A kötet alcíméből – *Kragujevics bajtársai* –, valamint bevezetőjéből arra következtethetünk, hogy 1909-ben vagy 1910-ben jelenhetett meg, amikor még zajlott a Kragujevics-ügy tárgyalása. A szerzők tehát művükkel igyekeztek kihasználni azt a figyelmet, amelyet a nagy botrányt kavarázó eset kapcsán kapott a homoszexualitás kérdése. Mivel könyvük érzékeny témát feszegetett, ezért a szerzők azt is hangsúlyozták, hogy írásuk akár felvilágosító irodalomként is felfogható, s olvasása sok fiatal megmenthet a csábítástól.⁵²

⁵⁰ Kragujevics Spázó. *Budapesti Hírlap* 1910. május 18. 12. Kragujevicset egyébként letartóztatását követően is megvizsgálták törvényszéki orvosok, de akkor még azt állapították meg – ki tudja, milyen módszerrel –, hogy nem homoszexuális (Kragujevics. *Népszava* 1908. szeptember 25. 8). Egyébként Reitz bírósági ügyénél sem vették figyelembe enyhítő körülményként a szakértői véleményt; az ő esetében is megállapította a törvényszéki elmeorvos, hogy „örökölten terhelt, perverz hajlamú és fölbomlott idegrendszerénél fogva nem tud ösztönein uralkodni” (A Kragujevicsi-ügy. *Népszava* 1909. január 13. 7).

⁵¹ Székely–Tábori 1908.

⁵² „S ha mégis a fiatalság kezébe jut? Hát olvassák el, nem lesz káruk belőle. Aki figyelemmel végiglapozza ezt a kis tanulmányt, be kell hogy ismerje azt, hogy nem suba alatt manipuláló firkoncok gyártották, nem gyanus recept szerint a pornografia titkos szolgálatában. Nagyképűségnek tartanók itt a kínálkozó, de csunyán elkoptatott érv kihasználását, hogy a nemi felvilágosítás korszakában élünk és minden legénykének a markába nyomjunk egy-egy füzetet. Sajnos azonban, megdöbbentő számmal akad Pesten olyan serdülő gyerek, akit borzalmas bajoktól mentene meg s már *pusztulásba vezető utakon állítana meg az itt összefoglalt adatok ismertetése*” (Székely–Tábori [1910?]: 1; kiemelés az eredetiben).

A két szöveg részletes elemzését Kurimay Anita doktori disszertációjában elvégezte,⁵³ ezért itt a két, jelentős részben megegyező szöveget⁵⁴ csak egymáshoz viszonyítva, a szövegek közötti különbségekre koncentrálnak mutatjuk be. Elsőként érdemes felfigyelni a két írás címében történt változásra, ami nem tűnik jelentősnek, mégis fontos változást jelezhet az azonos neműek közötti szexuális kapcsolatok megítélése terén: míg a *Nyomorultak, gazemberek* homoszexualitással foglalkozó fejezetének a *Bűnös szerelem* címet adták a szerzők, addig az önálló kötetben megjelent *Beteg szerelem* cím már egyértelműen a homoszexualitás medikalizált felfogására utal. Ez azért is érdekes, mert magán a szövegen a szerzők nem eszközöltek olyan változtatásokat, ami ezt a szemléletváltást tükröznék, hiszen már az első változatot is lényegében a medikalizációs koncepció határozta meg.

A szövegbeli módosítások, kiegészítések nagy része az aktuális eseményekre történő hivatkozásoknál figyelhető meg. Így például a porosz büntető törvénykönyv korábban említett, 175. paragrafusának reformja kapcsán a szöveg hivatkozik az Eulenburg-botrányra, mely „hátráltatja rövid időre a szakasz eltörlését”.⁵⁵ Talán a legtöbb újdonságot a homoszexuális prostitúcióval foglalkozó két fejezetben lelhetjük fel. Az *A katona-prostitúció* című fejezet végére például ez a bekezdés került a második szövegbe:

„Budapesten a legutóbbi években szaporodott el különösen a perverz katonák száma. Emlékeznek ugy-e a tattersalli gyilkosságra? A spalatoei származású nőszabót katona gyilkolta meg oly rémes módon s akkor kiderült, hogy a bakák, tüzérek, huszárok százait prostituálta a beteg szerelem – közönséges anyagi okokból.”⁵⁶

A perverzpek parazitái című fejezetben pedig a homoszexuális prostitúció árnyoldalaira, a *queerekre* leselkedő veszélyekre, elsősorban a zsarolásra hívják fel a figyelmet a szerzők.⁵⁷ A *Beteg szerelem* tehát a *Bűnös szerelem* fejezethez képest elsősorban a *queer* szubkultúrához kapcsolódó bűncselekmények, s nem annyira maga a homoszexualitás terjedésének veszélyére hívja fel a figyelmet – ezt ugyanis már a *Nyomorultak, gazemberekben* megteszik a szerzők –, ami egyértelműen a nagy nyilvánosságot kapott Kragujevics-ügy aktualitásának köszönhető.

⁵³ Kurimay 2012: 94–151.

⁵⁴ A szerzők az egyes alfejezetek címein sem változtattak, mindössze *A perverzítás fejlődése* fejezet-címet cserélték a sokkal hangzatosabb *Inastól-milliomosigra* az önálló kötetben.

⁵⁵ Székely–Tábori [1910?]: 8.

⁵⁶ Székely–Tábori [1910?]: 13. 1909-ben a tattersali lóvásártér előtt egy vérbe fagyott hullát találtak, akit egy karddal kaszaboltak össze. A boncolás során kiderült, hogy az áldozat, a 44 éves, közismerten homoszexuális Paut György halála előtt „homoszexuális nemi aktusban” vett részt (A katonák barátja. *Népszava* 1909. június 1. 6). A gyilkosság elkövetője, a „köztűzér” Mihátovics Boldizsár cellájában nadrágszójával felakasztotta magát (A tattersalli gyilkosság. *Népszava* 1909. július 8. 8).

⁵⁷ „S talán a zsarolás legveszedelmesebb és legundokabb fajtája az, amelyet a *paederastia* hívei (budapesti tolvajnyelven: a *buzí-k*) végeznek” (Székely–Tábori [1910?]: 15–16; kiemelések az eredetiben).

Összességében Székely Vladimir és Tábori Kornél *queer* szubkultúrával kapcsolatos munkásságának jelentőségét abban kell látnunk, hogy megfogalmazták, és egyben a szélesebb közönség számára is elérhetővé tették a budapesti *queerek*-kel kapcsolatos tudást. Munkáikból a homoszexualitásnak egy megértő, bár azt betegségként kezelő, ámde a szexuális másság dekriminalizálását elutasító, mérsékelt liberális felfogása rajzolódik ki, ami egyben a témával foglalkozó rendőrségi, illetve sajtódiskurzust is jól reprezentálja a vizsgált korszakra nézve.⁵⁸

Egészen más irányból közelíti meg a kérdést a neves ügyvéd, bírósági riportter Gúthi Soma, aki a Budapest árnyoldalait bemutató könyvsorozat, a *Fekete Könyvek* IV. kötetében egy fiktív – ám minden bizonnyal a szerző gazdag bírósági és riporteri tapasztalatára alapozó – bűnügyi történeten keresztül vizsgálja a *queerek* világát. A *Homosexuális szerelem* címmel ugyancsak 1908-ban kiadott regény főhőse – bár a szerző nem mondja ki, több utalásból is kiderül, hogy a történetet az Eulenburg-botrány ihlette – a Gúthi írásaiban gyakran visszatérő, tapasztalt detektív, Tuzár Mihály, aki egy fiatal nő meggyilkolásának ügyét oldja meg. Gúthi regénye annyiban mindenképpen eltér a korszakra jellemző lektűr-irodalomtól, hogy a mű cselekménye csupán apropót nyújt arra, hogy a történet kapcsán, Tuzár szemüvegén keresztül mélyebb betekintést nyújtson a *queerek* életvilágába.⁵⁹ A cselekmény szerint, miután a dúsgazdag Hengel Frigyes homoszexuális szerelmi kapcsolatát fiatal felesége – akit Hengel csupán a látszat kedvéért vett el – felfedezi, Hengel férfi szerelme, a bécsi illetőségű Gustav Hecker megmérgezi a nőt. Mielőtt azonban az olvasó elmerülhetne a nyomozás izgalmas részleteiben, Gúthi – a témával foglalkozó tudományos és ismeretterjesztő irodalom általánosan bevett szokásával élve – egy hosszabb eszmefuttatás keretében felvázolja a homoszexualitással kapcsolatos elméleteket, s egyben állást foglal a homoszexualitás medikalizált felfogása mellett.

Az elméleti bevezetőt követő bűnügyi történet segítségével a szerző rendkívül aprólékosan vázolja fel a *queer* szubkultúra természetrajzát – többek között egy Bécsben rendezett, *reunion*nak nevezett álarcosból részletes leírásán keresztül⁶⁰ –, megkülönböztetve a senkinek nem ártó urningokat a kóros állapotú szadistáktól, mazochistáktól és fetisizistáktól, akiket szerinte elmebajosként kell kezelni és szigorúan kell velük szemben fellépni.⁶¹ A „normális” homoszexuálisokat azonban kimondottan védi, hiszen az urning „épp oly kevésbé tehet róla, hogy nemi érzése rendellenes, mint ahogy a színvak ember sem hibáztatható amiatt, hogy a zöldet feketének látja”. Ez a homoszexualitással szemben tanúsított tolerancia cseng vissza a regény főhőse, Tuzár detektív olvasókhöz intézett szavaiból is:

⁵⁸ Vö. Kurimay 2012: 338.

⁵⁹ Tuzár, a rablóból lett pandúr mintapéldánya így nyilatkozik erről: „Én jól ismerem őket. Sokáig éltem közöttük, a »régi jó időkben«, amikor még én voltam a betörők királya és engem hajszoltak a világ legügyesebb detektívjei” (Gúthi 1908: 77).

⁶⁰ Gúthi a *reunion*on szerepeltet egy bécsi kerületi rendőrkapitányt is, aki közismerten homoszexuális, mégis általános megbecsülésnek örvend (Gúthi 1908: 109).

⁶¹ Gúthi 1908: 78.

„Ne tessék félni! Nem valami ijesztő, borzasztó képet tárok önök elé. Közön-séges, mindennapi emberek közé megyünk. Az az ismeretlen világ semmivel sem jobb, de nem is rosszabb a mi világunknál.”⁶² Ennek az ismeretlen világnak egyik tipikus figurája a detektívtörténet negatív főhőse, a szeretője feleségét meg-mérgező Gustav Hecker, akit a kegyetlen büntett elkövetése ellenére becsületes, jószívű emberként mutat be a szerző. Mint a rendőrségen tett beismerő vallomá-sából kiderül, Hecker Hamburgban, jómódú családban született, felsőbb keres-kedelmi iskolában tanult, s itt fedezte fel szexuális másságát, ami többek között nőies viselkedési módokban, női ruhák viselésében, s a nőktől való viszolygásban („horror feminae”) nyilvánult meg. Közeli barátságba került egy hamburgi gyá-ros fiával, de hamarosan fény derült sajátos hajlamaira, így az iskola igazgatója azt tanácsolta neki, hogy forduljon orvoshoz. Heckert édesapja a legjobb orvo-sokhoz vitte kezelésre, végül Krafft-Ebing javaslatára egy svájci szanatóriumba került, ahonnan azonban egy év után megszökött. Bár szülei halála után Hecker nagy vagyont örökölt, ám – főleg a zsarolók miatt – hamar elfogyott a pénze, így koporsókereskedéssel volt kénytelen kenyerét keresni. Szerelmét, Hengel Frigyet az utcán ismerte meg; egy pillantás is elég volt ahhoz, hogy a „testvér felismerje a testvért”.⁶³ A történet többi része már a detektívregény cselekményét képezi, amelynek tragikus végkifejletként a homoszexuális pár mindkét tagja a letartóz-tatását követően öngyilkosságot követ el.

Gúthi detektívregényének homoszexualitásról alkotott képe nem képez koherens egységet, számos kisebb-nagyobb ellentmondást hordoz magában – ami általánosságban jellemző az összes, tanulmányunkban vizsgált rendőri írásra és sajtócikkre. Elismeri ugyan, hogy a homoszexualitás évezredekre visszatekintő, történeti jelenség, ugyanakkor meg van győződve arról, hogy idővel ki fog halni az azonos neműek szexuális vonzalma:

„Nem szenvedhet kétséget, hogy az önfenntartási ösztön hiányában az urningoknak előbb-utóbb kivétel nélkül el kell pusztulniok [...] És lesz idő, amikor szkeptikus mosolygással hallgatják majd a jövő emberét, aki az egyneműek egymás iránt érzett szerelméről: a homosexualitásról, az amor lesbicusról fog előadást tartani [...]”⁶⁴

Mindezen ellentmondások ellenére elmondható, hogy Gúthi írása talán az egyik legelfogadóbb és egyben a legpozitívabb képet festi a *queer* szubkultúráról. Ezt tanúsítják a regény záró gondolatai is:

„Sokan lesznek, akik majd hibául rójják fel, hogy bűnügyi regényem meséjét a homoszexuális szerelem világából merítettem; mert manapság még az az általá-nos vélemény, hogy az urning visszataszító karrikatúrája az egészséges embernek. [...] A közfelfogásban a homoszexualitás erkölcsben, jellemben való fogyatékoságot

⁶² Gúthi 1908: 76–77.

⁶³ Gúthi 1908: 152.

⁶⁴ Gúthi 1908: 80.

jelent, noha a homoszexuális tulajdonság épp oly kevésbé szennyezi be a jellem tisztaságát, mint ahogy testi hibáival is lehet az ember épelméjű, becsületes és hasznos tagja a társadalomnak.”⁶⁵

A homoszexuális ember tehát csupán abban különbözik embertársaitól, hogy nemi ösztöneit más módon elégíti ki, s miután ezek az „egyébként jórésztben nagy intelligenciájú, jószívű és becsületes emberek és természetellenes hajlamukból kifolyólag közerkölcs ellen *sobasem vétenek*”,⁶⁶ ezért ha óvatosan megfogalmazva is, de Gúthi a 241.§ eltörlése mellett foglal állást.

A homoszexualitás medikalizációjának és egyben a normától eltérő szexuális viselkedés újfajta megközelítésének iskolapéldáját olvashatjuk egy ugyancsak 1908-ban megjelent, Tábori, Székely és Guthi írásainál kevésbé ismert, ámde legalább ugyanekkora jelentőséggel bíró könyvben, Szatmáry Sándor *Nagyvárosi erkölcsök* című munkájában. A szerző, aki művét egyfajta felvilágosító irodalomnak szánta, miután hangsúlyozza, hogy kényes kérdést fog munkájában tárgyalni, *A beteg (perverz) szerelem* című fejezetben előbb felvázolja az azonos neműek közötti szexuális kapcsolatokról alkotott felfogás főbb irányzatait. Szatmáry azonban a kor sok más munkájával ellentétben nem merül el a különböző tudósok elméleteinek részletes elemzésében, hanem a két fő megközelítést, a jogit és az orvosit különíti el egymástól. Míg a jogtudósok „a paragrafusok, a fennálló társadalmi rend és erkölcsi felfogás nevében a börtönök fenekére valóknak mondják őket”, addig az orvosok betegségnek – itt Szatmárynál, ahogy szinte minden korabeli szerzőnél Krafft-Ebing a fő hivatkozási pont –, gyógyítandó kórnak vélik a homoszexualitást. Szatmáry a homoszexualitás medikalizálása mellett foglal állást, ugyanakkor a homoszexualitás kezelhető, gyógyítható változata mellett megkülönböztet olyan eseteket, ahol az azonos neműek iránti vonzódás „puszta degeneráció”, azaz nem gyógyítható betegség.⁶⁷

A szerző a homoszexualitás „terjedését” egyértelműen az intellektuális élethez és ebből következően a kultúra gócpontjainak számító nagyvárosokhoz köti, s akárcsak más, a témával foglalkozó szerzők, Szatmáry is hangsúlyozza, hogy az értelmiség körében elterjedtebb „betegség” a homoszexualitás. Összességében a modernizmus, illetve a modern nagyváros normális jelenségének tartja az azonos neműek szerelmét,⁶⁸ s bár a homoszexualitás büntetése eltörlésének követeléség nem megy el, mégis megértő és megengedő módon közelít a jelenséghez.

⁶⁵ Gúthi 1908: 159–160. Kiemelés az eredetiben.

⁶⁶ Gúthi 1908: 163. Kiemelés az eredetiben.

⁶⁷ Szatmáry 1908: 20–21.

⁶⁸ „Budapest nemi élete nem betegebb, nem romlottabb, mint bármely világvárosé, de az csak természetes, hogy elűt a kisvárosok szexuális életétől” (Szatmáry 1908: 42).

A HOMOSZEXUALITÁS A RENDŐRI SZAKIRODALOMBAN

A rendőri szaksajtó, s ezen belül is kifejezetten a *Közbiztonság (Rendőri Lapok)* már az 1900-as évek elején foglalkozott a homoszexualitás kérdésével. Ezekben a korai írásokban már megjelenik a szexuális másság medikalizálódásának folyamata, de maga a téma többnyire a nemi élet más, kórosnak tekintett „eltévelygéseivel” – elsősorban az önfertőzéssel – együtt kerül terítékre.⁶⁹ Erre jó példa Ujhegyi Béla nyugalmazott csendőrőrnagy *A nemi ösztön káros tévelygései* című értekezése, amelyben a szerző egy lapon tárgyalja a bentlakásos iskolákban, lakotanyákban és börtönökben ragályként terjedő onániát a még az önfertőzésnél is förtelmesebbnek tekintett homoszexualitással – amit a szerző még paederastiának nevez.⁷⁰ Három évvel később, 1903-ban ugyancsak a *Rendőri Lapok* hasábjain jelent meg a *Bevezetés a büntetőjogi ismeretekbe* című cikksorozat, amely a rendvédelmi szervek tagjai számára közérthető módon igyekezett értelmezni a büntetőtörvénykönyv egyes fejezeteit. A szemérem elleni fajtalanság vétségével foglalkozó részben már artikulálódik a kriminalisták és az orvosok eltérő álláspontja: „a vita tárgyát az képezi, hogy vajon a kóros nemi ösztönnek a megnyilvánulása beszámítható-e büntetőjogilag vagy sem?”⁷¹ Amint az a cikkből is kiderül, ez a fajta kétely már a büntetőpolitikában is gyökeret vert: „Hogy az urningok, a kölcsönös onanisták, a lesboszi szerelem büntetendő e a btv. 241.§-a alapján, arra nézve a joggyakorlat is ingadozó.”⁷²

Egészen más oldalról közelíti meg a homoszexualitás kérdését Szabó György börtönügyi fogalmazó, aki a *Homoszexualitás a büntetettek között* című írásában az azonos neműek közötti szexuális kapcsolatok egy sajátos szegmensét, a börtönben kialakuló – és a börtönbüntetés átmenetiségének megfelelően ugyancsak átmenetinek tekinthető – homoszexualitást vizsgálja egy többszörösen visszaeső tolvaj fegyenc naplóját elemezve.⁷³ A cikk érdekessége továbbá, hogy a szerző elsőként hívja fel a figyelmet a börtönökben tapasztalt homoszexualitás problematikájára, egyúttal felveti a fegyenceken végzett műtéti beavatkozások bevezetésének lehetőségét.⁷⁴

A *Rendőri Lapok* hasábjain a legrészletesebben Székely Vladimír foglalkozott a homoszexualitás kérdésével, aki Tábori Kornéllal közös megfigyeléseit foglalta össze egy – a korábban elemzett közös írásaikat megelőző – több részletben

⁶⁹ Például: Az önfertőzés- és kóros nemi életről. *Rendőri Lapok* 1900. szeptember 23. 1–2.

⁷⁰ Ujhegyi Béla: A nemi ösztön káros tévelygései. *Rendőri Lapok* 1900. október 28. 618–619.

⁷¹ Bevezetés a büntetőjogi ismeretekbe. *Rendőri Lapok* 1903. január 11. 18–19.

⁷² Bevezetés a büntetőjogi ismeretekbe. *Rendőri Lapok* 1903. január 11. 18–19.

⁷³ A napló talán legérdekesebb része az a névlista lehetett, amelyben a naplóiíró börtönbeli partnereit sorolta fel név, kor, foglalkozás, valamint szexuális érintkezéseik gyakorisága szerint (Szabó György: Homoszexualitás a büntetettek között. *Közbiztonság [Rendőri Lapok]* 1912. július 21. 352–353).

⁷⁴ Szabó György: Homoszexualitás a büntetettek között. *Közbiztonság (Rendőri Lapok)* 1912. július 21. 352–353.

megjelenő, *A harmadik nem* címmel publikált cikksorozatában.⁷⁵ A cikksorozat előrevetíti a szerzőpáros később megfogalmazott koncepcióját, amelynek itt két fő vonását határozhatjuk meg. Először is Székely írásai előrevetítik az ekkoriban megjelenő riportkönyvek medikalizált homoszexualitás-koncepcióját; a rendőri sajtóiroda vezetője is ismerteti a homoszexualitással kapcsolatos tudományos koncepciókat, sokat idéz Krafft-Ebingtől és Magnus Hirschfeldtől, s részletesen bemutatja a homoszexualitás különböző megjelenési formáit, az ezekhez kapcsolódó anatómiai sajátosságokra, eltérő viselkedési mintákra is nagy hangsúlyt fektetve. Ebből kiindulva foglalkozik a büntetőjogi felelősségre vonás kérdésével is. Ezen a téren sajátos kettősség figyelhető meg Székely írásaiban. Miközben kiemeli, hogy Magyarországon „merev, szigorú és egyoldalú” a homoszexualitás büntetésével kapcsolatban az igazságszolgáltatás, s felteszi a kérdést, hogy vajon „nem-e gyakorta több a piszok, a bűn, a bestialitás és aljasság a különneműek szeretkezésében”,⁷⁶ aközben a férfi prostitúció, valamint a hírhedt németországi 175.§ eltörlése körüli viták kapcsán kifejti ezzel kapcsolatos nézeteit is:

„Minden gátat, akadályt, tiltó rendelkezést szentimentális bölcselkedéssel nem lehet, nem szabad a homoszexualitás elől elseperni. Legalább *elvileg* nem. Nehogy a perverz hajlandóság »szerencsétlenségéből«, mely ma titkon vonja meg magát, polgári jogot nyert üzelem váljék, minden morálbontó hatásával együtt.”⁷⁷

A legfőbb különbség a közös írások és Székely cikksorozata között, hogy Székely önálló írásaiban kevesebb színes történetet, konkrét esetet – talán éppen ezek jelzik Tábori riporteri invencióját – sorol fel, és ennek megfelelően hangvétele tudományosabbnak, a széles olvasóközönség helyett inkább szakmai közönségnek szólónak mutatkozik.

A *Rendőri Lapok* mellett a két világháború közötti időszakban megjelenő, a Detektívek Országos Nyugdíjpótló és Segélyező Egyesülete által kiadott szaklap, a *Magyar Detektív* is több cikkében foglalkozott a *queer* szubkultúrával. 1927-ben például *A magyar detektívek világsíkerei* című rovatban az Eulenburg-per mellett Kragujevics Szpázó történetét is megismerhette az olvasóközönség, 1929-ben pedig *Történelmi transzvesztiták* címmel közölnek egy, a transzvesztitizmust a homoszexualitástól élesen elhatároló írást.⁷⁸ 1930-ban, ugyancsak a *Magyar Detektív* hasábjain jelent meg Székely Vladimir újabb írása, amely több mint két évtizeddel előbb megjelent első cikkeivel együtt mintegy keretbe foglalja a témával kapcsolatos munkásságát. Székely ebben a cikkben tulajdon-

⁷⁵ Székely Vladimir: *A harmadik nem. Rendőri Lapok* 1907. január 27. 36–37; 1907. február 3. 43–44; 1907. március 10. 85; 1908. szeptember 27. 433–434; 1908. október 4. 444–445.

⁷⁶ Székely Vladimir: *A harmadik nem. Rendőri Lapok* 1907. február 3. 43–44.

⁷⁷ Székely Vladimir: *A harmadik nem. Rendőri Lapok* 1907. október 4. 444–445. Kiemelés az eredetiben.

⁷⁸ A magyar detektívek világsíkerei. *Magyar Detektív* 1927. február 1. 12–15; *Történelmi transzvesztiták. Magyar Detektív* 1929. augusztus, 13–15.

képpen csak megismétli és összefoglalja a korábbi írásaiban megfogalmazott elméleteket, s mindössze aktuális bűnesetekkel egészíti ki mondandóját, ezzel is alátámasztva tanulmányunk egyik fő tézisének, miszerint az általunk vizsgált korszakban a rendőrségi diskurzuson belül nem történt jelentős változás a *queer* szubkultúráról alkotott kép terén.⁷⁹

A közbiztonsági szaklapok mellett már a 19. század végétől komoly szakírói tevékenységet folytattak a bűnüldöző szervek tisztviselői, így az első világháború végéig már tekintélyes szakirodalom állt elsősorban a rendőri tanfolyamok hallgatóinak rendelkezésére. Sok évtizedes szakmai tapasztalatát foglalta össze 1926-ban Laky Imre, aki számos rendőri kézikönyvet és oktatási segédletet állított össze karrierje során. A *Rendőrökről rendőröknek* alcímű kötet szerzője egy fejezet erejéig foglalkozik a „természetellenes” szexuális viselkedési formákkal is. Már a fejezet címe – *Ördög a szerelemben* – is mutatja, hogy Laky nézetei még a „régik idők” felfogását idézik. Laky egy meglehetősen tudománytalan okfejtéssel vizsgálja a „természetellenes” nemi vágy kialakulásának okait, ami szerinte annak köszönhető, hogy míg a „normális” szerelem esetében mind a férfi, mind a nő öt érteke tökéletes harmóniában működik közre, addig a „perverz” vagy természetellenes szerelem esetében valamelyik érzék „elfajul” vagy „túlteng”, s a szerelemnek ebben az esetben „minden egyéb a célja, csak nem a fajfenntartás”.⁸⁰ A „buzeratió”, a „lesbosi szerelem” és a bestialitás Laky szemében a társadalom rákjaként jelenik meg, ami „áldozatát előbb vagy utóbb a legsúlyosabb beszámítás alá eső bűncselekményekre” készíti.⁸¹ A szexuális másság büntetendősége kapcsán Laky elismeri ugyan, hogy bizonyos „veleszületett perverzítások” enyhítő körülményként elfogadhatók, de a minden, a társadalomra potenciális veszélyt jelentő deviáns viselkedést kontrollálni szándékozó rendőrtisztviselő kifogásolja például, hogy a „lesbosi szerelemre” a magyar büntető törvénykönyvek nem szabnak ki büntetést. Végül elismeri ugyan, hogy az efféle hajlamokat gyógyítani kell, de ebből nem azt a következtetést vonja le, hogy a szexuális másság kérdésének – szó szoros értelmében vett – kezelése inkább az orvosok dolga, hanem azt, hogy éppen emiatt kell „őket erős rendőri megfigyelő szemmel meglátni és üzemüknek gátat vetni”.⁸²

Laky Imrének a régi idők felfogását képviselő művével szemben az 1929-ben, Turcsányi Gyula szerkesztésében megjelent kétkötetes, *A modern bűnözés* című munka nem kisebb feladatra vállalkozott, mint a korszak kriminalisztikai tudásának, a legmodernebb felfogásoknak és módszereknek az összefoglalására. A könyv külön fejezetet szentel a homoszexualitás kérdésének is. A fejezet szerzője, Vogl József rendőrkapitány az eddig bemutatott szakirodalom bevett módszeréhez híven összefoglalja a szexuális mássággal foglalkozó evolúciós és egyéb

⁷⁹ Székely Vladimír: A harmadik nem bűnözői. A szerelem eltévelyedettjeinek kriminalisztikája. *Magyar Detektív* 1930. január 15. 13–16.

⁸⁰ Laky 1926: 145–146.

⁸¹ Laky 1926: 147.

⁸² Laky 1926: 146–148.

elméleteket, s bemutatja a homoszexualitás kialakulásának okait, egyúttal hangsúlyozza, hogy az azonos neműek közötti szexuális kapcsolat nem a „civilizáció okozta elváltozás”, hanem ősi, az emberiséggel egyidős jelenség.⁸³ Ugyanakkor a szerző kiemeli azt is, hogy a homoszexuálisok száma megnőtt, különösen az első világháború után: sokan hadifogságuk során váltak homoszexuálissá, míg másoknál a háborús sebesülés okozhatott változást a szexuális orientációban.⁸⁴ A homoszexualitás medikalizációja mellett Vogl is kiemeli a *queer* kultúra sokszínűségét, külön elemzi például a nőies viselkedésükről, női ruhák viseléséről felismerhető „effemináltakat”, s megjegyzi, hogy több olyan eset ismert Budapesten, „mikor effeminált közös háztartásban él urninggal, mint férj és feleség”.⁸⁵ Ennek kapcsán felsorolja a Budapesten élő „passzív homoszexuálisok” körében használatos női neveket, amelyeket különböző csoportokra oszt.⁸⁶

Vogl ezután részletesen elemzi a detektívek megfigyelései alapján összeállított, 2000 homoszexuális férfi adatait – foglalkozás, életkor, családi állapot és előélet – tartalmazó speciális rendőrségi nyilvántartást, amelynek alapján részletesen bemutatja a budapesti homoszexuálisok szociológiai sajátosságait. A leírásból kirajzolódik az „átlagos” homoszexuális profilja, aki 20 és 40 év közötti, nőtlen és foglalkozását tekintve iparos vagy kereskedő (Vogl szerint a statisztikában azért kisebb az intellektuális foglalkozásúak aránya a valósnál, mert ők jobban tudják titkolni hajlamaikat). Különösen a foglalkozással kapcsolatban találni Voglnál érdekes megjegyzéseket, hiszen miközben megismétli a másutt is fellelhető sztereotípiákat – miszerint a homoszexuálisok között feltűnően sok a nőies,⁸⁷ férfiakat kiszolgáló vagy általában „könnyű” munkát végző –, néhány új szempontot is felsorol. Így például megemlíti, hogy a pályaválasztásnál is fontos szerepet játszik a szexuális orientáció, így sok zenész vagy fiúiskolai tanító azért választotta

⁸³ Vogl 1929: 116–118.

⁸⁴ „Sebesülések, melyek bizonyos idegőzpontokat vagy ivarszerveket értek és roncsoltak, kifejlesztették a homoszexualitást azokban, kikben erre megfelelő adottság volt” (Vogl 1929: 122–123).

⁸⁵ Vogl itt egy konkrét esetet is bemutat, melynek főszereplője egy nagy budapesti pénzintézet vezetője, „kinek anyja nagyfokú idegbeteg volt”. 1914-ben vonult be tartalékos tisztként, majd fogságba esett és csak 1922-ben szabadult ki. A fogság során egy tisztára „megismertette vele a homoszexuális üzemeket”, s a férfi „elsőfokú, szerzett homoszexuálissá” vált, hazatérése után sem tudott ellenállni a kísértésnek, olyannyira, hogy egyszer az Erzsébet téren leszólitott egy posztoló (tehát egyenruhás!) rendőrt, aki megtetszett neki (Vogl 1929: 121–122).

⁸⁶ 1. Olyan nevek, amelyek nem árulnak el összefüggést a név viselőjével (például Annuska, Babika hercegnő, Cica, Marica grófnő); 2. A név használójának foglalkozására utaló elnevezések (Borbély kisasszony [fodrászsegéd], Grizett [nőimitátor], Sára grófnő [főúri inas]); 3. Testi adottságokra utaló nevek (Cvikkeres Dolly, Csődör Mari); 4. Gúnynevek (Rezes Marcsa [több aranyfoga van], Vidéki grófnő [előkelő ismerőseivel kérkedő szobafestősegéd], Piti Zsófi [kis összegért minden perverzítésre kapható]) (Vogl 1929: 129–130).

⁸⁷ Ezzel kapcsolatban talán érdemes idézni Székely Vladimir feminizmusra vonatkozó megjegyzését: „foglalkozás női volta a perversitásra nagyobb hajlandósággal bíróban előli a férfi természetét”. Ez szerinte figyelmeztetés a feminizmus képviselői számára: „Vajjon nem szól-e ebből intő példa azok felé, akik a mai kornak divatos szociális áramlatát: a feminizmust – a hoppon maradtak szociális bölcséletét – kézzel-lábbal portálják?” (Székely Vladimir: Kik a perverzerek. *Rendőri Lapok* 1907. március 10. 85).

ezt a pályát, hogy azonos neműek környezetében legyen. Ezenkívül Vogl szerint a zárt helyiségben végzett ülőmunka is inkább jellemző a homoszexuálisokra.⁸⁸

Ezt követően a homoszexualitás és a bűnelkövetés összefüggéseit vizsgálja a szerző. Annnyiban mindenképpen újdonságnak tekintendő a fejezet ezen része, hogy a korábbi rendőri szakirodalommal szemben Vogl nem csupán a homoszexuálisok sérelmére elkövetett bűncselekményekre helyezi a hangsúlyt, hanem konkrét összefüggést lát a homoszexualitás és a bűnelkövetői hajlandóság között: „Igaza van Stekelnek [Vogl itt Wilhelm Stekel orvos-pszichoanalitikusra hivatkozik – P. R.], mikor azt tanítja, hogy a homosexualitással rendszerint felszínre kerülnek az egyéb elnyomott ösztönök is, leginkább a kriminalitás.”⁸⁹ A rendőri nyilvántartás alapján a 2000 főnek mintegy 30-35 %-a került már összeütközésbe törvényekkel, s nem csupán a természet elleni fajtalanság vétségéről van itt szó – sőt, Vogl szerint elenyésző a 241.§ miatt hozott ítéletek száma –, ellenben gyakoriak a homoszexuálisok által elkövetett apró lopások, csalások, a becsületstérsítés, rágalmozás és hamis vád; a testi épség ellen elkövetett bűncselekmények és vétségek viszont igen ritkák.⁹⁰

Vogl bemutatja a férfi prostitúció főbb vonásait is, megjegyezve, hogy a forradalom utáni évekkel szemben a hatóságok erélyesebb fellépésének köszönhetően javult a helyzet ezen a téren. Az elemző rész végén az 1920-as években a homoszexuálisok sérelmére elkövetett – tanulmányunk más pontjain részben tárgyalt, részben tárgyalandó – bűnesetekkel foglalkozik.

A részletes kriminalisztikai elemzést követő fejezetben, melynek már a címe – *A homosexualitás büntetése és gyógyítása* – is sokatmondó, a szerző egyértelműen a homoszexualitás büntetendősége mellett foglal állást. Indoklása különösen érdekes példa arra, hogy a homoszexualitás medikalizációja nem feltétlenül a szexuális másság dekriminalizációja irányába hatott:

„Az az elv, hogy a homosexualitás és a heterosexuality teljesen egyforma hajlam, nem igaz. Az sem áll, hogy a homosexualitás egy olyan ellenállhatatlan abnormis hajlam, mely a büntetőjogi beszámítást kizárja. Elismerjük ugyan, hogy a homosexualitás abnormitás, sőt a legtöbbször egy degenerációs jel és hogy a homoszexuális hajlamúak bizonyos tekintetben ezen degeneráltságuk hatása alatt cselekszenek, de nem tagadjuk, hogy ez a hajlam leküzdhetetlen és oly fokú, mely a beszámítást kizárja.”⁹¹

Ugyanakkor ha a homoszexualitás büntetendősége megszűnne, akkor „csökkenne az emberek szaporodása és nagy arányban felszökkenne a homoszexuálisok száma”, s egyúttal „az egész emberiség gyengébb idegzetűvé, neurasténiássá válna”.⁹² E veszély elkerülése érdekében Vogl szerint az orvostudománytól várható

⁸⁸ Vogl 1929: 138–139.

⁸⁹ Vogl 1929: 142.

⁹⁰ Vogl 1929: 142.

⁹¹ Vogl 1929: 149.

⁹² Vogl 1929: 151.

a megoldás; a hipnózis vagy az operatív beavatkozások segítségével szerinte felcsillan a remény, hogy „az emberiség a homosexualitástól, a nemi hajlam ezen beteges és nem kívánatos megnyilvánulásától idővel végleg megszabadul”.⁹³

Vogl írása is jól mutatja, hogy a rendőrségen belül is számos eltérő nézet, felfogás figyelhető meg a homoszexualitás kérdésével kapcsolatban. Általánosságban mégis megállapíthatjuk, hogy a szigorúbb büntetés vagy az orvosi – legyen az pszichiátriai vagy sebészeti – megoldások alkalmazása melletti érvelés inkább kivételesnek tekinthető – még akkor is, ha a korszak egyik meghatározó kriminális munkájában jelent meg –, s bár a jelek arra mutatnak, hogy az 1920-as, 30-as években a homoszexuálisok erőteljesebb rendőrségi felügyelet alatt álltak, az első világháború idején kikristályosodó, meglehetősen liberálisnak tekinthető rendőrségi koncepció alapjaiban nem változott meg.

* * *

A tanulmányunkban felvonultatott forrásokból jól kirajzolódik az a kép, amelyet a rendőrség, illetve a sajtó alkotott a 20. század első felében az ekkoriban virágzó nagyvárosi *queer* szubkultúráról. A szexuális másság sajtó-, illetve rendőri diskurzusának elemzése alátámasztani látszik Kurimay Anita téziseit, miszerint az 1900-as évektől egészen Magyarország második világháborúba történt belépéséig, politikai rendszertől függetlenül egy viszonylag toleráns hozzáállás jellemezte a kérdés kezelését, ami nagymértékben összefügg azzal, hogy a különböző, normától eltérő szexuális viselkedési formákat immáron tudományos formában, betegségként értelmezték. Ha az nem is jelenthető ki egyértelműen, hogy ez a relatíve liberális, ámde a *queerek* megfigyeléséről, regisztrálásáról (és adott esetben megbüntetéséről) lemondani nem akaró hatalmi álláspont egybevág a társadalom, a városlakók véleményével, mégis úgy tűnik, hogy a *queer* szubkultúra jelenléte a városban élők számára a modern metropolisz egyik természetes velejárója, érdekes színfoltja, néha esetleg fenyegető jelensége lehetett.

FORRÁSOK

A Város, 1932.

Budapesti Hírlap, 1895, 1908, 1909, 1910.

Detektív, 1921.

Közbiztonság (Rendőri Lapok), 1912.

Magyar Detektív, 1927, 1929, 1930.

Népszava, 1908, 1909, 1910, 1912.

Pesti Futár, 1908.

Pesti Hírlap, 1900, 1907.

⁹³ Vogl 1929: 152.

- Borbély Zoltán – Kapy Rezső (szerk.) 1942: *A 60 éves magyar rendőrség 1881–1941*. Halász Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat, Budapest.
- Gúthi Soma 1908: *Homosexuális szerelem. (Tuzár detektív naplója.)* Kunossy, Szilágyi és Társa, Budapest.
- Jelentés a Budapest fő- és székvárosi állami rendőrség 1903. évi működéséről*. Országos Központi Községi Nyomda Rt., Budapest, 1904.
- Laky Imre 1926: *Laky Imre emlékkönyve. Rendőrökről rendőröknek*. Ráth Mór Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Nemes Sándor 1944: *Gyakorlati nyomozás*. Griff Könyvkiadó, Budapest.
- Szatmáry Sándor 1908: *Nagyvárosi erkölcsök. Budapest szexuális élete*. A Magyar Országos Laptudósító kiadása, Budapest.
- Székely Vladimir – Tábori Kornél 1908: *Nyomorultak, gazemberek*. A Nap Újságvállalata, Budapest.
- Székely Vladimir – Tábori Kornél [1910?]: *Beteg szerelem*. „A Nap” nyomdája, Budapest.
- Vogl József 1929: Homosexualitás. In: Turcsányi Gyula (szerk.): *Modern bűnözés*. I. kötet. Rozsnyai Károly Kiadása, Budapest, 115–152.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bihari Péter 2008: *Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországn*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Domeier, Norman 2010: *Der Eulenburg-Skandal. Eine politische Kulturgeschichte des Kaiserreichs*. Campus Verlag, Frankfurt–New York.
- Eszenyi Miklós 2006: „Férfi a férfival, nő a nővel”. *Homoszexualitás a történelemben, a társadalomban és a kultúrában*. Corvina, Budapest.
- Gyáni Gábor 1998: A reguláló gondoskodás. In: Léderer Pál – Tenczer Tamás – Ulicska László (szerk.): „A tettetésnek minden mesterségében jártasok...” *Koldusok, csavargók, veszélyeztetett gyerekek a modernkori Magyarországon*. Új Mandátum, Budapest, 11–29.
- Houlbrook, Matt 2006: *Queer London: Perils and Pleasures in the Sexual Metropolis, 1918–57*. University of Chicago Press, Chicago.
- Kórász Krisztián 2013: A homoszexualitás demedikalizációja – a büntől, büntetéstől az egyenlőség felé. *Lege Artis Medicinae* (23.) 5–6. 316–320.
- Kurimay, Anita 2012: *Sex in the “Pearl of the Danube”: the history of queer life, love and its regulation in Budapest, 1873–1941*. (Ph.D. dissertation.) Rutgers University, New Brunswick.
- Smaal, Yorick 2007: The Emergence of a Homosexual Subculture in Queensland, 1890–1914. *Queensland Review* (14.) 2. 13–28.
- Perényi Roland 2005: A „figyelő, megelőző és felfedező” rendőrség és az ezredéves ünnepek. Egy bűnözői névjegyzék tanulságai. *Budapesti Negyed* (13.) 1–2. 63–92.
- Perényi Roland 2012: *A bűn nyomában. A budapesti bűnözés társadalomtörténete 1896–1914*. L'Harmattan, Budapest.
- Takács Judit 2003: A homoszexualitás mint magyar találmány – Kertbeny Károly irodalmi és (homo)szexológiai munkássága. In: Láczy Magdolna (szerk.): *Nők és fér-*

- fiak... avagy a nemek története.* (Rendi társadalom – polgári társadalom 16.) Nyíregyházi Főiskola Gazdaságtudományi Kar, Nyíregyháza, 392–400.
- Takács Judit 2016: Homoszexuálisok listázása a 20. századi Magyarországon. *Korall* (17.) 66. 5–31.
- Zelei Dávid 2014: Egy kokott-karrier olvasatai: a Málnás Elza-gyilkosság, a tömegesedő nyilvánosság és Budapest. In: Perényi Roland (szerk.): *Holttest az utazókosárban. A Málnás Elza-rejtély.* Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 24–33.